

TÜRÜK

2024, Yıl/Year: 12, Sayı/Issue: 36, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 29.02.2024

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 18.03.2024

Sayfa / Page: 68-95

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Arş. Gör. Zahide EFE

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

zahideefe@osmaniye.edu.tr

FARŞÇA-TÜRKÇE MANZUM BİR SÖZLÜK: TUHFE-İ FETHİYYE

Öz

Klasik Türk edebiyatı bünyesinde vücut bulan birçok edebî tür bulunmaktadır. Bunlardan biri de kaynak dildeki kelimelerin hedef dil veya dillerdeki karşılıklarına yer verilen manzum sözlüklerdir. Başta dil öğretimini hızlandırmak ve kolaylaştırmak gibi amaçlara matuf olarak kaleme alınan bu eserler, edebiyatımızda oldukça ilgi görmüş ve -farklı diller için yazılmış olanları da bulunmakla birlikte- daha çok Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde kaleme alınmıştır. Gördüğü ilgi neticesinde çok sayıda manzum sözlük kaleme alınmış ve şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu eserlerin varlığı tespit edilerek ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde bu türdeki eserlere her geçen gün yenileri eklenmektedir.

Böyle bir gayretin semeresi olarak manzum sözlükler halkasına eklenen eserlerden biri de Fethî mahlaslı bir şair tarafından 1156/1743-44 tarihinde Farsça-Türkçe şeklinde tanzim edilen *Tuhfe-i Fethiyye*'dir. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış 80 beyitlik mukaddime ve beyit sayıları 5 ile 18 arasında değişen 32 kıtalık sözlük kısmı olmak üzere toplam 403 beyitten müteşekkil olan *Tuhfe-i Fethiyye*; 900 civarında Farsça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığını ihtiva etmektedir.

Bu çalışmada 18. yüzyılda kaleme alınan ve şimdilik bilinen tek yazma nüshası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi "EY_1233" numarada kayıtlı

bulunan *Tuhfe-i Fethiyye*'nin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak eserden seçilen bazı kıtaların çeviri yazı metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, 18. yüzyıl, manzum sözlük, Fethî, *Tuhfe-i Fethiyye*.

A PERSIAN-TURKISH POETIC DICTIONARY: *TUHFE-I FETHIYYE*

Abstract

In Classical Turkish literature, there are many literary genres. One of these is the poetic dictionaries, which provide equivalents of words in the source language(s) in the target language(s). Written primarily to expedite and facilitate language learning, these works have garnered considerable attention in our literature. While there are versions written for various languages, those in Arabic-Turkish, Persian-Turkish, or Arabic-Persian-Turkish forms are more common. Due to their popularity, numerous poetic dictionaries have been penned, and through previous research efforts, their existence has been identified and documented.

As research and examination continue, new works in this genre are being added regularly. As a result of such endeavors, one of the works added to the chain of poetic dictionaries is the "*Tuhfe-i Fethiyye*" compiled in Persian-Turkish by a poet using the pen name Fethi, in 1156/1743-44. Comprising a 80-verse introduction written in the form of a "mesnevi" and a dictionary section consisting of 32 "kıtas" with varying verse counts between 5 and 18, totaling 403 verses, *Tuhfe-i Fethiyye* contains around 900 Persian words or phrases along with their Turkish equivalents.

In this study, focusing on the form and content characteristics of *Tuhfe-i Fethiyye*, which was written in the 18th century and currently known through the sole surviving manuscript registered under the number "EY_1233" in the Istanbul Archaeology Museum Library selected "kıtas" from the work have been provided in translated written text.

Keywords: Classical Turkish literature, 18th century, poetic dictionary, Fethi, *Tuhfe-i Fethiyye*.

Giriş

Klasik Türk edebiyatına zenginlik katan birçok edebî tür bulunmaktadır. Bunlardan biri de farklı bir dil öğretiminde yardımcı kaynak olarak kullanılmak amacıyla hazırlanan sözlüklerdir. Bu edebî gelenekte her ne kadar sözlükler yaygın olarak mensur kaleme alınmış olsa da genellikle tahsile yeni başlayan çocukların ezber yoluyla kelime hazinelerini zenginleştirmek için tanzim edilen manzum sözlüklerin sayısı da az değildir. Daha kolay öğrenilip hafızada uzun süreli tutulması sebebiyle ilk örnekleri 13. yüzyılda görülmeye başlanan manzum sözlükler, zamanla rağbet görerek şekil ve muhteva itibarıyla zenginlik kazanmıştır. Almanca, Arnavutça, Boşnakça, Bulgarca, Ermenice, Fransızca, İngilizce ve Rumca gibi farklı dillerdeki numuneleri ile karşılaşılmakla birlikte; Osmanlı'da bilim dili olarak Arapça, edebî dil olarak ise Farsçanın rağbet

görmesi neticesinde manzum sözlük türündeki eserlerin büyük çoğunluğu Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde tanzim edilmiştir.¹

Anadolu’da Hüsâm b. Hasan el-Konevî’nin 1399-1400 yılında tanzim ettiği *Tuhfe-i Hüsâmî* ile ilk örneği verilen Farsça-Türkçe manzum sözlükler, manzum sözlüklerin en canlı ve güçlü halkalarından birini teşkil eder. Farsça-Türkçe sözlükler yazılmadan önce Farsçanın öğretimine yönelik lügat ihtiyacı, manzum ya da mensur Arapça-Farsça sözlüklerde, Farsça kelimelerin satır altlarına Türkçe karşılıklarının yazılması suretiyle karşılanmıştır. Bu şekilde Türkçe alt tercümeli Arapça-Farsça sözlüklerin ihtiyaca cevap veremez hâle gelmesiyle birlikte kaleme alınmaya başlanan Farsça-Türkçe sözlükler (Öz 2016: 49) zamanla artan bir ivmeyle rağbet görmeye devam etmiştir.

Bu ivmeyle birlikte Ahmed Remzî Efendi, *Tuhfe-i Remzî*’yi (Kartal, 2003); Ali İlmî Efendi, *Nazm-ı Bedî*’yi (Gözütoğ, 2016); Bosnalı Osmân b. Hüseyin, *Tuhfe-i Manzûme*’yi (Okumuş, 2011); Hâfız Abdullâh b. Halîl, *Tuhfetü’l-Hâfız*’ı (Düzenli, 2015); Hasan Rızâyî, *Kân-ı Me’ânî*’yi (Turan, 2012; Eken, 2015); Hüsâm b. Hasan el-Konevî, *Tuhfe-i Hüsâmî*’yi (Erdoğan 2013; Arslan, 2016); İsmail Hikmetî, *Tuhfe-i Nâ-dîde*’yi (Kaplan, 2024); İsmet Şirvanî, *Tuhfe-i Arûziyye-i Şirvâniyye*’yi (Arslan, 2019); Lâmiî Çelebi, *Lügat-ı Manzûm*’u (Öztahtalı, 2004); Lütfullah Halîmî, *Bahru’l-Garâyib*’i (Faroe, 1991; Uzun, 2023); Lütfullah Halîmî, *Tuhfe-i Mukaddimetü’l-Luga*’yı (Kaçar, 2017); Mehmed b. Yahyâ-i Konevî, *Şâdiye*’yi (Öz, 2016, s. 115); Mes’ûd Lutfî Efendi, *Tuhfe-i Lutfî*’yi (Tanyıldız, 2013); Nakîb-zâde Ni’metî, *Tuhfe-i Ni’metî*’yi (Gören, 2016); Âlî?, *Nazmu’l-Esâmî*’yi (Şişman, 2018); Osman Şâkir Efendi, *Nazm-ı Dil-ârâ*’yı (Duru ve Eren, 2014; Kılıç, 2013); Osman Şikloşî, *Tuhfetü’l-Ma’nâ*’yı (Demirkazık, 2019); Osman, *Tuhfe-i Şâdi*’yi (Kara Kütükçü, 2017); Süleymân Dürrî, *Güher-rîz*’i (Selçuk ve Algül, 2015); Sünbülzâde Vehbî, *Tuhfe-i Vehbî*’yi (Kılıç, 2007b; Yenikale, 2012; Demirci, 2012); Şâhidî İbrahim Dede, *Tuhfe-i Şâhidî*’yi (İmamoğlu, 2005; Atabey, 2007) ve Şemsî, *Tuhfe-i Şemsî*’yi (Düzenli ve Turan 2016) Farsça-Türkçe şeklinde tanzim etmişlerdir.

Yapılan yeni araştırmalar neticesinde bilinen Farsça-Türkçe manzum sözlüklerin farklı numuneleri gün yüzüne çıkmakta ve manzum sözlük literatürüne her geçen gün yenileri dâhil edilmektedir. Bunlardan biri de böyle bir gayrete matuf olarak yapılan katalog taramaları esnasında tespit edilen İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi “EY_1233” numarada kayıtlı *Tuhfe-i Fethiyye*’dir. Bu çalışmada hayatı hakkında biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan Fethî mahlaslı bir şairin 18. yüzyılda kaleme aldığı *Tuhfe-i Fethiyye* isimli Farsça-Türkçe manzum sözlüğü şekil ve muhteva özellikleri açısından incelenmiş ve metinden seçilen bazı kıtaların çeviri yazı metnine yer verilerek eser tanıtılmıştır.

1. *Tuhfe-i Fethiyye*

Tuhfe-i Fethiyye’nin şu an için bilinen tek nüshası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi “EY_1233” numarada kayıtlı olup toplam 22 varaktır. Eser, 14 ile 16 arasında değişen satır sayısı ile derc edilmiş olup sayfalarından bazıları tek bazıları çift sütun şeklindedir. Nesih hat ile hareke

¹ Dillerinden biri Türkçe olan manzum sözlükler üzerine yapılan çalışmalar ile ilgili bk. Doğan Averbek, Güler (2018). “Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 85-114.

kullanılarak yazılmıştır. Eserin başında müellifin ya da eserin isminin yer aldığı herhangi bir başlık bulunmasa da 1a sayfasında *Tuhfe-i Fethiyye li-Mehemmed Fethî* notu düşülmüştür.

Kıta başlıkları ve kıtalardaki vezin kalıpları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Ayrıca karşılıkları verilen kelimeleri belirtmek üzere kelimelerin altlarına yazılan rakamlar kırmızı mürekkeplidir. Her sayfanın sonunda diğer sayfanın hangi kelimeyle başladığını gösteren reddadiyeler bulunmaktadır. Bazı mısra ya da beyitler derkenara kaydedilmiştir.

1.1. *Tuhfe-i Fethiyye*'nin Müellifi ve Telif Tarihi

Tuhfe-i Fethiyye ve müellifi hakkında biyografik ve bibliyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Ancak eserin 80 beyitlik giriş kısmında müellif, kendisi ve eseri ile ilgili bazı bilgilere yer vermiştir. Buna göre *Tuhfe-i Fethiyye*'nin müellifinin ismi Mehmed, mahlası ise Fethî'dir:

Pes bu ğubār-ı kadem-i h̄ācegān
Fethî-i şāf-āyīne-i nā-tüvān (muk. b. 18)

Nām-deş-i mefhar-ı Rūm u 'Acem
Zerre-i nā-çiz Mehmed 'alem (muk. b. 20)

Doğum yerinin Kayseri olduğunu söyleyen Fethî, Nakşibendi tarikatına müntesip olduğunu belirtmiştir:

Hazret-i Hâk fitnedden itsün beri
Maskaṭ-ı re's oldı baña Kayseri (muk. b. 21)

Peyrev-i merdān-ı reh-i Nakşibend
Bende-i şūrīde-dil-i müstemend (muk. b. 19)

Şair, kaleme aldığı eserine *Tuhfe-i Fethiyye* ismini münasip görmüştür:

Hâk çü naşīb eyledi itmāmını
Tuhfe-i Fethiyye didüm nāmını (muk. b. 58)

Fethî, *Tuhfe-i Fethiyye*'nin telif tarihini hatime bölümünde yer alan 77. beyitte belirtmiştir. Buna göre eserin telif tarihi söz konusu beytin ikinci mısradaki harflerin ebced hesabına göre toplamı olan 1156/1743-44'tür:²

Kilk-i be-tārīh-i tamāmeş-nümūd
Nām be-dān Tuhfe-i Fethiyye būd (muk. b. 77)

² Eserin yazma nüshasının 4a sayfasında telif tarihinin belirtildiği mısranın hemen yanına "۱۱۵۳" (1153)

notu

düşülmüştür. Sayfanın sağ tarafında ise harflere karşılık gelen sayıların değerlerinin toplamı olarak yine "۱۱۵۳" (1153) rakamına ulaşılmıştır. Ancak söz konusu mısradaki harflerin ebced hesabına uygun olarak toplamı 1156'dır. Söz konusu notun sonradan başka biri tarafından eklenebilme ihtimali göz önünde bulundurularak eserin telif tarihinin mısradaki harflerin ebced hesabına göre toplamı olan 1156/1743-44 olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Eldeki bu mevcut bilgilere göre eserin müellifi, 1156/1743-44 tarihinde hayatta olan Fethî mahlaslı Kayserili bir zattır. Tezkirelere ve biyografik kaynaklara bakıldığında bu yüzyılda yaşamış ismi Mehmed, mahlası Fethî olan Kayserili bir şaire tesadüf edilememiştir. Bu durumda eserin müellifi ile ilgili bilgiler, yeni belgeler ortaya çıkıncaya kadar eserin mukaddimesinde yer alan bu kısıtlı malumattan ibarettir.

1.2. *Tuhfe-i Fethiyye*'nin Muhteva ve Şekil Özellikleri

Tuhfe-i Fethiyye, mesnevi nazım şekliyle yazılmış sırasıyla besmele, tevhid, naat, sebab-i telif ve hatime bölümlerini ihtiva eden 80 beyitlik bir mukaddime ile başlar. Müellif, besmele manzumesiyle başladığı eserinde önce Allah'ın varlığını ve kainattaki kudretini ele aldığı tevhide (b. 2-9), ardından da Hz. Peygamber'in övgüsünde bulunduğu naata (b. 10-17) yer verir. Bu bölümlerden sonra yer alan sebab-i telifte (b. 18-58) ise önce kendi biyografisi ile ilgili mahdut bir bilgi verdikten sonra eserini yazma sebebini şöyle açıklar:

Allah'ın yardımıyla gençlik yıllarında ömrünü ilim tahsiline adadığımı, görüp işittiklerini öğrendiğini ve her ne okursa ezberlediğini söyleyen Fethî; ilim öğrenmenin ve âlim olmanın faydalarından bahsederek ilim öğrenmek isteyenlerin ilk olarak yapması gereken şeyin lugat/kelime ezberlemek olduğunu ifade etmiştir. Ona göre; lugat ilmi bütün ilimlerin anahtarıdır. Her kim evvelâ lugat ezberlerse her ilim ona kolaylaşacaktır:

*Ḥīn-i şebābumda be-‘avn-i Hudā
‘Ömrümi taḥşīl için itdüm hebā*

*Her ne okursam anı ḥıfz eyledüm
Hep görüp işitdügümi belledüm* (muk. b. 22-23)

*Zāhir olur ‘ilm ile nef ü zarar
Farq olunur anuñ ile ḥayr u şer*

*‘Ālim olan ‘āleme sultān olur
Şāhib-i temkīn zeviyyü'l-şān olur* (muk. b. 25-26)

*Tālib-i ‘ilm olana evvel kadem
Līk luğat ḥıfz ider ümerā hem³*

*Zabt-ı luğāt ide o kim ibtidā
Her ‘il[i]m āsān olur elbet añā*

*Fenn-i luğat oldı kilīd-i ‘ulūm
Añā tevakkuf ider ‘ilm-i rüsūm* (muk. b. 28-30)

³ Bu mısradaki veyin aksamaktadır.

Lugat ilminde âlimlerin her biri kendine has tarzda eserler yazmış ve kelimeleri inci tanesi gibi dizmiştir. Farsça şeker gibi lezzetli bir dil olup Fars dilinin ehli olan kimseler ise üstün ve itibarlıdır. İrfan sahibi olan kimseler, Allah'ın sırlarını birbirlerine Farsça ile bildirmektedir. Bu nedenle beyler ve emirler Farsça öğrenmektedir:

*Gerçi bu fende 'ulemā ser-te-ser
Her biri bir gūne kōmuşlar eşer*

*Kimisi Tāzice vü kimi Derī
Eylediler nazm-ı dūr ü gevheri*

*Fārisī dil oldı elez çün şeker
Ehli olur anuñ için mu' teber*

*Remz-i Hāqı birbirine 'ārifān
İtmededür Fārisī ile beyān*

*Pes o sālīk ki ola ehl-i himem
Fārisī taḥṣīl ider ümerā hem⁴ (muk. b. 31-35)*

Farsça lugat/kelime öğrenmek zordur. En kolay ezberlenen kelimeler ise manzum olanlardır. Bu anlamda gönül ehli olanların önderi olan Muğlalı Şâhidî, bu dünyada ölü gönülleri diriltecek hoş bir eser (*Tuhfe-i Şâhidî*) bırakmıştır. Bütün insanlar bu eserden faydalanmakta ve onu ezberleyenler ilim ve hüner sahibi olmaktadır:

*Līk lugātını kavī bellemek
Anda daḥı cümleden aḳdem gerek*

*Żabṭa daḥı esheli manzūmıdur
Lafzā murād olmadı mefhūmıdur*

*Şāhidī-i Mevlevī-i Muğlevī
Piş-rev-i ehl-i dil ü ma' nevi⁵ (muk. b. 39-41)*

*Ḳoydı bu 'ālemde o bir hoş eşer
Mürde olan dilleri ihyā ider*

*Lāḥe fi'l-āfāki ke-şemsin ve şā⁵
Ḥalk-ı cihān andan ider intifā⁶*

*Kāmil olur ḥıfz iden anı velī
Fenn-i 'arūz olmaz aña müncelī⁶ (muk. b. 44-46)*

⁴ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

⁵ Ufuklarda güneş gibi belirdi ve parladi.

Fazilet sahiplerinden birisi ansızın Fethî'ye gelerek ona lugat ilminde çok eser yazıldığını ancak bu eserlerden hiçbirinin Şâhidî'nin eseri kadar rağbet görmediğini söyler. İnsanların Şâhidî'nin eserine rağbet edip onu tercih etmesinin sebebini bilmediğini söyleyerek Fethî'den anlaşılması güç bu durumu kendisine izah etmesini ister:

*Ehl-i faz[ı]ldan birisi nâgehân
Didi bu işkâli baña it 'ıyân*

*Gerçi bu fende katı çokdur luğat
Olmadı böyle birisi mültefet*

*Şâhidî'ye rağbet-i 'âlem nedür
Bâ' iş-i tercihi bilmem nedür (muk. b. 48-50)*

Bunun üzerine Fethî, fazilet sahibi bu kişiyi dinleyip samimi bir şekilde ona cevap verirken aklına Şâhidî'nin eserine nazire yazmak gelir. Daha sonra Şâhidî'nin eserinin bırakılıp kendisininkinin rağbet görmesi ve insanların onu rahmet ile hatırlaması temennisini dile getiren şair, Şâhidî'de olmayan sözleri seçerek eserine aldığını dile getirir:

*Güş idicek ben de idüp fetî-i bâb
Şıdık u hulûş ile virdüm cevâb*

*İtdi o dem hâtıruma ol huşûr
Aña nazîre ide dilden zuhûr*

*Rahmet ile halk beni yâd ide
Rûhumı 'uqbâda Hudâ şâd ide (muk. b. 51-53)*

*Şâhidî âşârı mu'atıl ola
Halk miyânında bu rağbet bula*

*Eyledüm elfâzına diğkatle hep
Şâhidî'de olmayanı müntehab (muk. b. 56-57)*

Müellif, sebeb-i telif bölümünden sonra yer verdiği hatime bölümünde (b. 59-80) ise eseri ile ilgili bazı bilgilere yer verir. Buna göre Fethî, Fars edebiyatında 19 bahir olduğunu ve bu vezinlerin hepsini kusursuz bir şekilde eserinde kullandığını ifade eder. Bu bahirlerden; kâmil, vâfir, basît, medîd ve bahr-ı tavîl Arap edebiyatına özgüdür. Bu bahirler ile nadiren Farsça şiirler yazılmış olsa da bunlar latif ve hoş değildir. Bahr-ı karîb, müşâkil ve cedîd bahirleri ise Arap edebiyatında nadir görülmektedir. Bunlar dışındaki 11 bahir ise Arap ve Fars edebiyatında ortaktır. Şair, bu bahirlerin aslına ve aslına uygun olmayanlarına bakmış ve uzun olanları kısaltarak eserini bu vezinlerle yazmıştır. Rekîk ve sakîm bahirlerini ise nadiren kullanmıştır:

*On toköz oldı çü 'Acemde buşûr
Cümlesi var bunda anuñ bî-kuşûr*

*Penc bah[i]r çün ‘Araba oldı hâş
Buldı üçü ile ‘Acem ihtişâş*

*Kâmil ü vâfirle basîf ü medîd
Baħr-ı tavîl oldı ‘Arabda bedîd*

*Var çü bunlar ile şî‘r-i ‘Acem
Nâdiren ol dahı ‘uzûbetde kem*

*Baħr-ı karîb ile müşâkil cedîd
Şî‘r-i ‘Arab bunlar ile nâ-bedîd*

*On biri oldı çü anuñ müşterek
Cümle fûrû‘ât ile bilmek gerek*

*Aşlına vü fer‘ine itdüm nazâr
Kesreti olanı idüp muhtaşar*

*Yazdum o evzânı k’ola müstaķîm
Nâdir ile ħaldı rekîk ü saķîm (muk. b. 59-66)*

Fethî, eserinin tanziminde tercih ettiği bahirlerden bahsettikten sonra eserini hurûf-ı hecâya göre tertip ettiğini dile getirir. Bu tertipte Arap alfabesinde olup Farsçada kullanılmayan sekiz harf “sad (ص), dad (ض), se (ث), ha (ح), ayn (ع), kaf (ق), tı (ط), zı (ظ)” ve Farsçada dal (ذ) ile birbirinden ayırt edilmeyen zel (ذ) harfi ile harften sayılmayan lam elif (ل) haricindeki 19 harfi tercih ettiğini bildiren Fethî; eserini Fars edebiyatındaki 19 aruz bahriyle bir olacak şekilde bu 19 harf üzerine bina etmiştir. Aynı zamanda şair, her bir kıtada hümâyûn beyitlerine yer vermiştir:

*‘Avn-i cenâb-ı Ħaķ ile intihâ
Buldı be-tertib-i ħurûf-ı hecâ*

*Çün bu sekiz ħarf ile ašlâ ‘Acem
Urmadılar birisi birine dem*

*Şâd ile dâd ile dahı şâ vü ħâ
‘Ayn ile kâf oldı dahı tâ vü zâ*

*Lâm elifi ħarfden isķâf ile
Dâlı da fark itmediler zâl ile*

*Ħaldı ħurûf on toķuz bî-gümân⁶
Baħr-ı ‘arûz ile berâber hemân*

⁶ Bu mısra da vezin aksamaktadır.

*Kıt'aları buldı olınca tamām
Nām-ı buhūrı ile hūsn-i hītām*

*Beyt-i hümâyūn ile hem her biri
Buldı 'aceb revnağ u zīb ü ferī (muk. b. 67-73)*

Tuhfe-i Fethiyye, 80 beyitlik mukaddime ve 323 beyitlik sözlük kısmı olmak üzere toplam 403 beyte sahiptir. Eserin sözlük kısmı 32 kıtadan müteşekkil olup bu kıtaların beyit sayısı 5 ile 18 arasında değişkenlik göstermektedir. Tamamı kıta nazım şeklinde olan kıtalar, hurûf-ı hecâya göre tertip edilmiş olup bazı harflerden birden fazla kıta bulunmaktadır. En fazla kıta bulunan harfler “dal (د), ra (ر), ze (ز)” ve “mim (م)” harfleridir. Aşağıda kıtalar ve yazıldığı harfler gösterilmiştir:

1. kıta elif (ا), 2. kıta be (ب), 3. kıta te (ت), 4. kıta çim (چ), 5. kıta hı (خ), 6-7-8. kıtalar dal (د), 9-10-11. kıtalar ra (ر), 12-13-14. kıtalar ze (ز), 15. kıta sin (س), 16-17. kıtalar şın (ش), 18-19. kıtalar gayn (غ), 20-21. kıtalar fe (ف), 22. kıta kef (ك), 23. kıta lam (ل), 24-25-26. kıtalar mim (م), 27-28. kıtalar nun (ن), 29. kıta vav (و), 30-31. kıtalar he (ه), 32. kıta ye (ی).

Manzum sözlüklerde kıtalarda kullanılan bahir ve veznin bilinmesi ve beyitlerin bu vezin üzere okunup daha kolay ezberlenmesi amacıyla genellikle kıta sonlarına aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılmış ve bahrin adı söylendiği gibi veznin tef'ileleri de açık bir şekilde yazılmıştır. Bu takti beyitlerinin yazılması müellifler tarafından bir kural olarak kabul edilmiş ve bu kurala da uyulmuştur. Hüsâm b. Hasan el-Konevî vezne ve veznin taktiine örnek olarak yazdığı beyitler için “beyt-i müzeyyel” tabirini kullanmış, manzum sözlük şârihleri ise bu örnek beyitlere genellikle kıta-i rubâ'iyeye” demişlerdir. Şâhidî ise kıta sonlarında dörder beyit halinde yazdığı bu takti beyitlerinden bazen ilk mısraı Türkçe ikinci mısraı Farsça, bazen de ilk mısraı Farsça, ikinci mısraı Türkçe olarak yazdığı ilk beyte “beyt-i hümâyūn” adını vermiştir (Öz 1996: 65-67).

Fethî de Şâhidî'ye nazire olarak yazdığını söylediği *Tuhfe-i Fethiyye*'de her kıtanın sonunda yer alan iki beyit için “beyt-i hümâyūn” tabirini kullanmıştır. Fethî, bu beyitlerin birincisinde tasavvufi ve ahlaki konularda çeşitli düşüncelere yer vermiştir. Nasihat beyti olarak da adlandırabilecek bu beyitlerin bazen birinci mısraını Türkçe ikinci mısraını Farsça, bazen de birinci mısraını Farsça ikinci mısraını ise Türkçe olarak kaleme almıştır.

İkinci beyitlerin ilk mısraında ise kıtaların vezin ve bahirlerini belirtmiş, ikinci mısraıda yine nasihat içeren bir düşünceye yer vermiştir:

*Hired-mendān nemî-gūyend rāzeş bā-kesî hergiz⁷
Dimezler 'âkilān esrārını bir kimseye ašlā*

*Hezec sālīm müşemmen şūd mefā' ilün mefā' ilün
Olayum dir iseñ mesrūr sırrıñ eyleme ifşā (Kıt. 6/13-14)*

Bazı manzum sözlük müelliflerinin hem kıta başlarında hem de sonlarında takti beyitlerine yer verdiği görülmektedir. *Tuhfe-i Hüsâm*, *Bahrü'l-garâyib* ve *Tuhfe-i Şâhidî*'nin bazı nüshalarında kıta başlarında takti beyitleri ilave edilmiştir (Öz 1996: 65-66).

⁷ “Akıllılar, sırrını başkasına asla söylemezler.”

Fethî'nin de bazı kıtalarda takti beyitlerini hem kıta başında hem de kıta sonunda olacak şekilde kaleme aldığı görülmektedir. Şair, diğer kıtalardan farklı olarak 16. ve 22. kıtanın hem başına hem de sonuna takti beyitlerini ilave etmiştir. Kıta başlarında yer alan bu takti beyitleri 13b ve 17a sayfalarının derkenarına kaydedilmiştir.

*Olur melûl ġarîb ü çeker elem 'âşık
Beni görûn ki benem hem ġarîb ü hem 'âşık*

*Mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün
Bu baħr-ı müctes-i maħbûnı ġazfe kıl lâyıķ (Kıt. 22/1-2)*

Eserde 19 aruz bahrine ait 32 farklı kalıp kullanılmıştır. Kıtaların yazılmış oldukları bahir ve kalıp dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. Kıtaların yazıldığı bahir ve aruz kalıpları

Bahirler	Vezinler	Kıta
Bahr-1 Tavîl	<i>fe'ûlün mefâ' ilün fe'ûlün mefâ' ilün</i>	1
Bahr-1 Medîd	<i>fâ' ilâtün fâ' ilün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	2
Bahr-1 Basît	<i>müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün</i>	3
Bahr-1 Vâfir	<i>mefâ' ilâtün mefâ' ilâtün mefâ' ilâtün mefâ' ilâtün</i>	4
Bahr-1 Kâmil	<i>mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün mütefâ' ilün</i>	5
Bahr-1 Hezec	<i>mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün</i>	6
	<i>mef'ûlü mefâ' ilün fe'ûlün</i>	7
	<i>mefâ' ilün fe'ûlün mefâ' ilün fe'ûlün</i>	8
Bahr-1 Recez	<i>müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün</i>	9
	<i>müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün</i>	10
	<i>müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün</i>	11
Bahr-1 Remel	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün</i>	12
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	13
	<i>fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün</i>	14
Bahr-1 Serî'	<i>müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün</i>	15
Bahr-1 Münserih	<i>müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ' ilün</i>	16
	<i>müfte' ilün fâ' ilün müfte' ilün fâ'</i>	17
Bahr-1 Hafîf	<i>fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün</i>	18
	<i>fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün</i>	19
Bahr-1 Muzâri'	<i>mef'ûlü fâ' ilâtün mef'ûlü fâ' ilâtün</i>	20

	<i>mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün</i>	21
Bahr-1 Müctes	<i>mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i>	22
Bahr-1 Muktazeb	<i>fâ'ilâtü müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün</i>	23
Bahr-1 Mütekârib	<i>fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün</i>	24
	<i>fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül</i>	25
	<i>fa'lün fe'ülün fa'lün fe'ülün</i>	26
Bahr-1 Mütedârik	<i>fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün</i>	27
	<i>fâ'ilün fe'il fâ'ilün fe'il</i>	28
Bahr-1 Garîb	<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün müstef'ilün</i>	29
Bahr-1 Karîb	<i>mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilâtün</i>	30
	<i>mef'ülü mefâ'ilü fâ'ilâtün</i>	31
Bahr-1 Müşâkil	<i>fâ'ilâtün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	32

Tuhfe-i Fethiyye, 900 civarında Farsça kelime veya kelime grubunun 950 civarında Türkçe karşılığını ihtiva etmektedir. Eserde kelimelerin anlamları verilirken belli bir düzen gözetilmemiş olup karşılığı verilen ilk kelimenin bazen Farsça bazen de Türkçe olduğu görülmektedir. Örneğin aşağıdaki beytin ilk mısrasında Farsça *debîristân/debistân* kelimesinin Türkçe karşılığı verilirken ikinci mısra da Türkçe *segirdici* kelimesinin Farsça karşılığı verilmiştir:

Debîristân debistân dinür mektebe küp dan
Segirdici demândur etek dāmān u dāmen (Kıt. 8/1)

Aşağıdaki beytin ilk mısrasında ise yukarıdaki örneğin tam tersi olarak ilk önce Türkçe *karanlık gece* kelimesinin Farsça karşılığı verilmiş, ikinci mısra da Farsça *dihîş* kelimesinin Türkçe karşılığı verilmiştir:

Karanlık gicedür deycür cevzâ' burcı dü-peyker
Dihîşdür hem virîş hayrân aşılmış dahı dervā (Kıt. 6/2)

Farsça veya Türkçe bir kelimenin karşılığı genellikle birer kelime ile karşılanmıştır. Ancak bazı beyitlerde bir dilden iki veya daha fazla karşılık verildiği de görülmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitte Türkçe *kişinin doğduğu yer* Farsça *zād-bûm* ve *zād-bûd* şeklinde iki kelime ile karşılanmıştır:

Zād-bûm u zād-bûd oldı kişinüñ doğdığı yer
Zāhîrî hoş çoqıdur hem altun ezen oldı zer-sā (Kıt. 12/2)

Aşağıdaki beyitte ise Farsça *destâr* kelimesi Türkçede *dülbend* ve *yağlık* olmak üzere iki kelime ile karşılanmıştır:

Dahı destârdur dülbend ü yağlık yüz dürür didār
Yavuz hem müşkile duşğ'âr dirler bilici dānā (Kıt. 6/3)

Bazı beyitlerde kelimelerin anlamları verilirken aynı mısra içinde verilemeyen anlamlar ikinci mısradan verilmiştir. Örneğin aşağıdaki beyitte Farsça *efzûn* kelimesinin Türkçe karşılığı olan *artık* kelimesi ikinci mısradan verilmiştir:

Dinür seng-i mîknâṭisa âhen-rubâ efzûn
Daḥı artığa bir mübede Âzer-i ḥurdâd (Kıt. 1/3)

Yine aşağıdaki beyitte Farsça *sâyebân* kelimesinin Türkçe karşılığı olan *gölgelik* kelimesinin ikinci mısradan verildiği görülmektedir:

Sâz yaraḳ sâre nişân sâyebân
Gölgelik ü şaç ayağıdur sipâ (Kıt. 15/6)

Eserde kelimeler verilirken eğer Farsça bir kelimenin anlamı Türkçede tek kelime ile karşılanamıyorsa bu kelime tamlama şeklinde veya birden fazla kelimeyi ihtiva eden cümle şeklinde verilmiştir. Örnek olarak aşağıdaki beyitlerde *şûş* kelimesine karşılık *kesilmiş olan bağ çubuğu*, *tüte* kelimesine karşılık *yüzde sonradan çıkan ben* ibareleri kullanılmıştır:

Hem daḥı şādâbdur tâze çemen şâme beñ
Şûş durur bâğ çubuğı ki kesilmiş ola (Kıt. 16/12)

To sen tüvân güç dürür teş oldı büyük keser
Tütüdür ol beñcegiz kim yüzde soñra çıkar (Kıt. 3/1)

Kıtalarda kelimeler belli bir sınıflandırmaya tabi tutulmadan rastgele verilmiştir. Bununla birlikte anlam yakınlığına ya da karşıtlığına dayanan kelimelerin bir arada verildiği beyitlerin sayısı da oldukça azdır. Bu az sayıdaki beyit örneklerinden olmak üzere aşağıdaki beyitte yer alan *Bârî*, *Hallâku'l-beşer*, *Resûl* ve *Peygâmbere* kelimeleri anlamca birbiriyle ilişkili kelimelerin bir arada bulunduğu beyitlere örnek olarak gösterilebilir:

Bârîdür bir kerre hem ism-i Hallâku'l-beşer
*Hem Resûl oldı peygamber daḥı peygâmbere*⁸ (Kıt. 2/1)

Aşağıdaki beyitte ise *ilerürek/ferâ-pîş* ve *girürek/ferâ-pes* kelimeleri birbiriyle zıt anlamlı kelimeler olup aynı beyitte bir arada verilmiştir:

İlerürek ferâ-pîş ü girürek ferâ-pes
Fercâm hem ferâvîz soñ ile daḥı pervâz (Kıt. 20/4)

Bazı kelimeler Türkçe olmamasına rağmen yanına Türkçe bir kelime veya ek getirilerek Türkçe kabul edilmiş ve Farsça karşılığı verilmiştir. Örneğin aşağıdaki beyitte Arapça *marîz* kelimesine Türkçe *olmak* kelimesi getirilerek oluşturulan kelime grubu Türkçe kabul edilmiş ve Farsça *zemin* karşılığı verilmiştir:

Zîrgâh iskemle oldı hem zekür oldı baḥîl
Hem zer-i ḥuşğ oldı şâf altun marîz olan zemin (Kıt. 13/10)

⁸ Bu mısradan vezin aksamaktadır.

Aşağıdaki beyitte ise Arapça *teferrüc* kelimesine Türkçe *etmek* kelimesi getirilerek oluşturulan kelime grubu Türkçe kabul edilmiş ve Farsça *gül-geşt* kelimesi karşılık olarak verilmiştir:

Gelūşe oldı zaḥ(1)m hem künāse süpründi
Teferrüc itmege gül-geşt ‘Acemde hem bir yer (Kıt. 22/6)

Tuhfe-i Fethiyye’de geçen kelimelerin büyük çoğunluğu manzum sözlük türündeki diğer eserlerde olduğu gibi isim veya isim kökenli kelimelerden oluşmaktadır:

Ḥod u ḥiṣ kendü ḥeşin boz ḥesār buz ḥiyābān yol
Daḥı ḥām ḥerze ḥeşūkdür pınar u zeker veled-i zinā (Kıt. 5/5)

Laḥt pāre Lerler Tengri ḥayıncaḥ oldı leşen⁹
Lās līḳa pūta di Lāt şem‘ dāna dindi leken (Kıt. 23/1)

Eserde isim veya isim kökenli kelimelerle birlikte bazı fiillere de yer verildiği görülmektedir:

Ġaşdur uḡunmaḡ u imızḡanmaḡ
Ġāric ol mey k’içile vaḳt-i seḥer (Kıt. 18/4)

Lerze daḥı dītremedür çirk līme daḥı çarıḳ
Depme lec daḥı leked öḡünmek oldı lāf zeden (Kıt. 23/3)

Tuhfe-i Fethiyye’de sadece kelimeler değil isim ve sıfat tamlamalarına da yer verilmiştir:

Hem ḳapu düğmesi reze oldı şerit daḥı reje
Rāste ol kimse ki şaḡ eli ile göre işi (Kıt. 10/3)

Zirgāh iskemle oldı hem zekūr oldı baḥil
Hem zer-i ḥuşḡ oldı şāf altun mariz olan zemin (Kıt. 13/10)

Eserde özel isim niteliği taşıyan bazı yer ve şahıs isimlerinin de yer aldığı görülmektedir:

Oldı siyeh-kāse baḥil hem daḥı
Kişver-i Belḳisa dinildi Sebā (Kıt. 15/7)

Bir şeh[i]r Nahşeb ü ıldırayıcı ay
Güci yitmez za‘if kimsedür nā-tüvān (Kıt. 27/4)

Fethî, bir kelimenin diğer kelimeye karşılık geldiğini “**adı**” (*māl ü milk adı hân mân* Kıt. 5/4, *rūhü’l-kudūs adı revân-baḥş* Kıt. 9/8), “**bil**” (*müjde beşâret itmek bil anı* Kıt. 26/1, *bil mihr-i mâhî evvel güz ayı* Kıt. 26/6), “**-dır**” (*uyulan kişidür pîşvâ* Kıt. 2/8, *figândur daḥı enîn* Kıt. 21/1), “**dürür**” (*tarlık durur tengnâ* Kıt. 3/2, *yüz dürür didâr* Kıt. 6/3), “**di**” (*kayına di hosre* Kıt. 5/1, *di kibr itmek deniden* Kıt. 8/2), “**didiler**” (*didiler cin aşına cân* Kıt. 4/6, *açılmaduk güle didiler gonçe* Kıt. 19/1), “**dirler**” (*kürke dirler pûstîn* Kıt. 2/10, *yüzgece dirler şinâver* Kıt. 16/8), “**dimek**”

⁹ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

(*derdâ dimek hayfâ* Kıt. 6/7, *yazdı dimek nubîşt* 27/10), “**dimege**” (*ancılayın dimege çenân* Kıt. 4/1, *sançdı dimege di halîd* Kıt. 5/6), “**dimekdir**” (*saña dimekdir turâ* Kıt. 3/8, *şefkatlü dimekdir mihrbânî* Kıt. 26/5), “**dinildi**” (*Kişver-i Belkîsa dinildi Sebâ* Kıt. 15/7, *dinildi yigirmi altıncı günine hem âşnâd* Kıt. 1/7), “**dinür**” (*îsâya şimdi dinür* Kıt. 1/10, *hâm üzümme rûçe dinür* Kıt. 10/2), “**oldı**” (*gelin oldı peyûg* Kıt. 2/12, *yorga at oldı tekâver* Kıt. 3/8) gibi ifadelerle belirtmiştir.

Tuhfe-i Fethiyye'de eserin yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtan ancak günümüzde arkaik hâle dönüşen bazı kelimeler de bulunmaktadır: İnçkırık (Kıt. 1/4), yazık (Kıt. 2/8), yegrek (Kıt. 2/10), yilmek (Kıt. 3/4), tebsirmek (Kıt. 3/5), ıklığ (4/1), süci (Kıt. 4/2), balaban (Kıt. 4/2), deprenmek (Kıt. 4/5), sançmak (Kıt. 5/6), güneyik (Kıt. 5/11), yağlık (Kıt. 6/3), yavuz (Kıt. 6/3), purtarmak (Kıt. 6/7), bozca aş (Kıt. 6/11), yadlık (Kıt. 7/8), seğirmek (Kıt. 8/1), baylıg (Kıt. 8/2), mertek (Kıt. 8/3), yol urucu (Kıt. 9/3), yalınca (Kıt. 9/4), ırlamak (Kıt. 9/5), çaç (Kıt. 9/10), mezeldek (Kıt. 11/1), sıvık (Kıt. 11/1), tulum (Kıt. 11/2), yonka (Kıt. 11/4), ala (Kıt. 12/3), aldamak (Kıt. 16/11), tuşak (Kıt. 16/13), ivmek (Kıt. 17/6), uğunmak (Kıt. 18/4), ımızganmak (Kıt. 18/4), kakımak (Kıt. 18/7), eñek (Kıt. 18/10), panbuk (Kıt. 18/12), tuturak (Kıt. 20/2), ilerürek (Kıt. 20/4), girürek (Kıt. 20/4), tırkaz (Kıt. 20/8), kanda (Kıt. 22/8), tutu (Kıt. 22/10), tayıncak (Kıt. 23/1), ulurak (Kıt. 24/1), sağış (Kıt. 24/6), sıramana (Kıt. 25/2), sınık (Kıt. 25/4), beñdeş (Kıt. 26/2), ıldırmak (Kıt. 27/4), dürüşmek (Kıt. 29/3), çâpük (29/7), yarlıg (Kıt. 32/2), yarmak (Kıt. 32/2) gibi kelimeler bugün için arkaik hâle düşmüş kelimeler arasındadır.

Eserde sayıları az olmakla birlikte bazı deyimlere de yer verildiği görülmektedir: Gözden gönülden düşmek (Kıt. 1/2), yüze gülmek (Kıt. 5/8), zahmet çekmek (Kıt. 10/5), ziyân etmek (Kıt. 22/5), gönül vermek (Kıt. 24/10), canını vermek (Kıt. 27/17) ve kul etmek (Kıt. 28/10) eserde yer alan deyimler arasındadır.

2. *Tuhfe-i Fethiyye*'den Örnek Kıt'alar¹⁰

[Kıt' a]

[9b]

1. **Debîristân debistân** dinür mektebe küp **dan**
Segirdici **demândur** etek **dâmân** u **dâmen**
2. İşik **dergâh dergah** dahı **dervîş** yoğsul
Sevinmek baylıga hem di kibr itmek **denîden**
3. Ağızlıkdur **dehâne dıraht-ı hâne** mertek
Üfürmek dahı bitmek belürmekdür **demîden**
4. Dibek ile dinür el degirmenine **destâs**
Dahı biçmekle yırtmağ durur dahı **derîden**

¹⁰ Metindeki Farsça mısraların okunmasında yardımcıları esirgemeyen Prof. Dr. Ozan Yılmaz'a katkılarından dolayı şükranlarımı sunarım.

5. Gönül yakıcı **dil-süz** u **dīdān** ilk kış ayı
Dağı **deymāh** virmek dūrür **dāden dehīden**
6. Gönül alıcı maḥbūb dağı **dil-sitāndur**
Dağı zen-pāre vü ḳalpazan ḥā'in **dağal-zen**
7. **Deh** ü **dunbāle** vü **dunbdur dumbāl** kıyruk
Örümcek **dīv-pādur** segirtmekdür **devīden**

[10a]

8. Mürebbīsüz ne ḳābil irişmek bir maḳāma
Be bī-pīrī ne-şāyed ki bā-cāyī residen¹¹
9. Hezec mekfūf u maḥzūf *mefā' ilūn fe' ulūn*
Ba' id olma cihānda şaḳın erbāb-ı dilden

Ḳıṭ' a-i Dūvāzdehum Der-baḥr-ı Remel Müşemmen-i Sālim

[11b]

1. **Zād-ḥ'āst** ol kimse kim ol uzamayup yaşlu ola
Zād yaşdur döl dağı di **zāk** ü **zāca** ḳara boya
2. **Zād-būm** u **zād-būd** oldı kişinūñ toğdığı yer
Zāhiri hoş ḳoḳıdur hem altun ezen oldı **zer-sā**
3. **Zāğ-pīse** ala ḳarğa ḳurşak oldı dağı **jāger**
Zence bāzār ' avretidür ' aşık oldı dağı **zehmā**

[12a]

4. Hem güneşdür **zemzem-i āteş-feşān** u mäh-ı nev hem
Zevraḳ-ı zerrin ü **sīmīn zemzeme** hem oldı gavgā
5. Cānib-i Ḥaḳdan ne gelürse aña ol şabr idici
Ez-sūy-ı Yezdān çı mī āyed be-ān mī şev şikībā¹²
6. Çār bāşed *fā' ilātūn* der-remel sālīm müşemmen
Nīk ü bed Ḥaḳdan ne gelür ise şükr eyle sen aña

Ḳıṭ' a-i Pānzdehum Der-baḥr-ı Serī' -i Maṭvī vü Mekşūf

[13a]

1. **Sāle** ' ömür bāc u ḥarāc oldı **sā**
Server ulu **sān** ḥūy lāyık **sezā**¹³

¹¹ Hoca olmadan bir yere erişmek mümkün değildir.

¹² Allah'tan gelen her şeye sabır göster.

¹³ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

2. **Sāde-dil** ebleh daḥı **siblet** bıyık
Şüm-ḳadem kimse dūrūr **sebz-pā**

3. **Seng-i yede** oldu ḥacerü'l-maṭar
Ḥālīse **sārā** seneler **sālhā**

[13b]

4. Her şeyiñ a' lāsına dirler **sere**
Sūde ezilmiş galebe **sūrnā**

5. Oldı **sehī sengsitān sūy-ı men**
Ṭoḡrı vü ṭaşlık daḥı benden yaña

6. **Sāz** yaraḳ **sāre** nişān **sāyebān**
Gölgelik ü saç ayağıdur **sipā**

7. Oldı **siyeh-kāse** baḥıl hem daḥı
Kişver-i Belḳīsa dinildi **Sebā**

8. **Sīle** süri mengene oldu **sipār**
Ekşi aş u sirkeli aş **sīgbā**

9. Oldı **sirişte** daḥı hem yoḡrılan
Ser-be-ser oldu daḥı başdan başa

10. **Sīm-ten** oldu daḥı aḳ gövdelü
Yanıcı **sūzende** vü üç ḳat **se-tā**

11. Şarmışaḳ u ' asker[e] **sīr** ü **sipeh**
Di **sere-vaḳte** daḥı vaḳt-i şafā

12. **Sāme** büyük ṭaḡa di **sāruc** daḥı
Bir ḳuşa dirler ki odur ḥoş şadā

13. ' İlme çalış kim bilesün Rabbüñi
Kūş be-dāniş ki be-dāni Ḥudā¹⁴

14. Baḥr-ı seri' müfte' **ilün fā' ilün**
İtme şaḳın boş yire ' ömrün hebā

¹⁴ İlme çalış ki Allah'ı tanıyasın.

Ƙıı' a-i Őanzdehum Der-baıı-rı Mũnseriıı-i Maııvı vũ Mekŕũf

1. Ƙıldı mũŕemmen ' Acem mũnseriııi itdi ıayy
Őoııra ııtup keŕf ũ ıayy eylediler lã-' alã
  2. *Mũfte' ilũn fã' ilũn mũfte' ilũn fã' ilũn*
Vãfir iıinde bu ııod geldi ' ıyãn yã aııı
  3. **Őid** gũneŕ **ŕũıı ŕin** (?) hem daııı **Őirez** ııudã
Pek iŕiden **Őinevã** daııı **Őeyãndur** cezã
  4. Atlu bege **Őehsũvãr** ulu ŕehe **Őehriyãr**
Akııe k'ola kem-' ayãr dirler aııa **Şeh-revã**
- [14a]
5. Daııı dinũr nım-mest olana hem **Őir-gir**
Őirdene di **Őirdãn** sũdlũ aŕa **Őirbã**
  6. Hem **Őũtũr ũ gũrbedũr** eyũlũ kemlũ dimek
Őeng dũrũr ııortum u dilber-i ııãtır-gũŕã
  7. Boynuz ile budagũıı ııoııı durur **Őãııŕ**
Őifte ol kimse kim ' aŕııııı-ı ŕeydã ola
  8. Bũklũm ũ hem cem' olup bir yire gelmek **Őikenc**
Yũzgece dirler **Őinãver** ŕuda yũzmeıı **Őinã**
  9. Nerd oyunu ııasıdur **Őeŕder ũ ŕũŕe** ıııbıııı
Őũ ııiriŕ hem ııaŕıl hem daııı oldı lapa
  10. Gice gũzi gũrmeyen kimseye **Őeb-kũr** di
Gicelige di **Őebine** daııı terkeŕ **Őufã**
  11. Hem ııoban aldayıııı ııuŕa di **Őubãn-firib**
Őãn kũmeıı balıdur ııara gice **Őeb-' abã**
  12. Hem daııı **Őãdãb**dur tãze ııemen **Őãme** beıı
Őũŕ durur bãıı ııubuıııı ki kesilmiŕ ola
- [14b]
13. Kũsdek ũ ııuŕaııı **Őikãl** hem daıııı **Őengũl** gũzel
Lãle **Őaııar** av **Őikãr** tirdãn oldı **Őekã**
  14. Utanana **Őermsãr** daıııı dinũr **Őermgĩn**
Őũrsitãn ııuzlu yer ııorba dũrũr **Őũrvã**

15. Hem daħı ücretsiz iş oldu daħı **şāhkār**
Mīve ağaçları **şā** hem daħı yer hemçü **cā**
16. **Şüm** fenā **şüre-büm** oldu çorak yer daħı
Şehper[e] büyük kanat ucı siz oldu **şümā**
17. Ber-der-i Dādār ā bāş hemī der-ķadem¹⁵
Dergeh-i Mevlāya gel hıżmetüñ eyle edā
18. Tayy u keşf münserih *müfte‘ilün fā‘ilün*
Ġayrıya dil virme kim olmayasuñ bī-vefā

Ġıf‘ a-i Hijdehum Der-baħr-ı Ġafif-i Maķşür u Maħbūnest

[15a]

1. **Ġarçe** bī-‘ aql u bī-temiz ü hüner
Hız oğlana vü debeye di **Ġer**
2. **Ġūta ħorden** dürür şuya talmak
Oklaġu **ġalte ġaymdur**¹⁶ sünger
3. **Ġançe kerden** yoġurmaġ u **ġav** ün
Ġāb bī-hüde sözle **ġāze** figer
4. **Ġaşdur** uġunmaġ u ımızġanmak
Ġāric ol mey k’içile vaķt-i seħer
5. Cāhil ü eblehe di **ġatfere** hem
Hem **ġarān** ol ki bulduġın aldar
6. **Ġāş** o şādık kimesne kim anı
Gören ‘āşık olup zārūrī sever
7. Di figāna **ġıriv ġars** kaķımak
Ġard yay adı k’anda yeller eser
8. **Ġürbā** hem ķoruķ aşı **ġürvā**
Oldı **ġüşād** tavar yatacak yer

¹⁵ Tanrı’nın kapısına gel. Daima yürümeye devam et.

¹⁶ ġaym: ġayme N.

9. Di mağāra'le defne'ğacına **ğār**
Ğarm o koyun ki o yabanda gezer

10. ' Arab ile ' Acem dağı **ğabğab**
 Eñek altında şarkana dirler

[15b]

11. Didi **ğancāl** yaş yemiş dağı **ğul**
Buğāgu ile bıçkudur didiler

12. Dağı panbuğ kozasıdur **ğūje**
Ğāvşū oldu dağı tohm-ı hıyar

13. **Ğunc** nāz u kıvırcık oldu **ğaf**
Ğāl indür k'aña koyun qorlar

14. Ziver-i merd-i dūnrā me-niger¹⁷
 Dūnlar zinetine itme nazar

15. *Fe' ilātūn mefā' ilūn fe' ilūn*
 Cūhelā şoşbetinden eyle hāzer

Қıт' a-i Nūzdehum¹⁸ Der-baħr-ı Hāfif-i Mūşemmen Maħbūnest

1. Yiyecēkdür **ğidā** **ğazāle** güneş ya' n'āfitāb
 Dağı açılmadıg güle didiler **ğonçe** hem **ħabāb**

2. Koyun ağılı **ğūl** u dīv-i beyābān durur dağı
 Koyunuñ erkeğine **ğoç** dinür **ğavta** mevc-i āb

3. **Ğuşa** ' anber alaca qarğaya **ğulbe** çuqur u dīb
 Dağı **ğūrā** **ğabūq** gicede hem içilen şarāb

4. İrişür saña kısmetūñ şaқın eyleme sen telāş
 Bi-resed bā to behre'i to me-kon hiç piç u tāb¹⁹

5. Bu ħafif oldu ħabn ile *fe' ilātūn mefā' ilūn*
 Edeb erbābı olur iki cihān içre kāmıyāb

Қıт' a-i Bīst ü Duvum Der-baħr-ı Mūctes Maħbūn u Maқşūr u Maħzūf

¹⁷ Alçağın süsüne bakma.

¹⁸ nūzdehum: nuvāzdehum N.

¹⁹ Sen hiç canını sıkma, rızkın sana ulaşır.

[17a]

1. Olur melûl ġarīb ü çeker elem ‘ âşık
Beni görûn ki benem hem ġarīb ü hem ‘ âşık
2. *Mefâ‘ ilün fe‘ ilâtün mefâ‘ ilün fe‘ ilün*
Bu baħr-ı mücteş-i maħbûnı ġazfe kıl lâyıķ
3. Cenâb-ı Tengri durur **Kirdġâr** hem **Gerger**
Di **kâr-sâz** aña kim her kesûn işini düzer
4. Daħı ıolayı vü çepçevre oldı **gird-â-gird**
Kesek **kelûħ** büyükdür **kenür** u **kîr** zeker
5. Di bir ıtıam çiçege **ġûlbün** ü puşuya **kemî**
Ziyân itmege daħı **ġuzâyîden** dirler
6. **ġelûşe** oldı zaħ(1)m hem **künâse** süpründi
Teferrüc itmege **ġül-ġeşt** ‘ Acemde hem bir yer
7. Ekinlik ıssı şudur **kiştzâr** u **germ-âbe**
Poġaçâ oldı **ġumâş** u **kenîr** çok yiyen er

[17b]

8. Ağır bahâlu **ġirân-mâyedür** dubur **küne**
Kucâ vü **kîst** ü **kemâ** ġanda kim durur mantar
9. Ķovuk dişe di **kirev kîne kûya** kin ü ġanı
Hem ulu ġâna di **ked-bânû** hem **kiyân** kimler
10. **Kerân** kıyı vü daħı **kâhdân** şamanlıķdur
ġirev ıtutu vü **keyân**dur ‘ Arablar u şehler
11. Sepîde-rüy şevem dem-be-dem be-ġüyî ger²⁰
Yüzi beyâz olayum dâ’imâ dir iseñ eger
12. *Mefâ‘ ilün fe‘ ilâtün mefâ‘ ilün fe‘ ilün*
Riyâdan it ‘ amelûn ġâlîş ey suħan-perver

Ķıı‘ a-i Bîst ü Siyom Der-baħr-ı Muġtazeb-i Müşemmen-i Maıvî

1. **Laħt** pâre **Lerler** Tengri ıtayıncaķ oldı **leşen**²¹

²⁰ Her an yüzüm ak olsun dersen.

²¹ Bu mısradâ vezin aksamaktadır.

Lās līḳa pūta di **Lāt** ŧem^ç dāna dindi **leken**

2. **Laḳlaḳa** buḫūr ile ḫoŧ ḳoḳulu devāya dinür
Laḫc ḳara boya **lecm** özlü balçık oldu **leceñ**²²

[18a]

3. **Lerze** daḫı ditremedür çirk **līme** daḫı çarık
Depme **lec** daḫı **leked** ögünmek oldu **lāf zeden**

4. Baḳma kimsenüñ ŧey^çine kim ŧikence görmeyesün
Mengerī be-çiz kesān tā ne-bīnī derd ü miḫen²³

5. *Fā^çilātü müfte^çilün* muḳtazeb-i maṭvī olur
Bulamaz cihānda siyādet yüzün ḫasūd olan

Ḳıṭ^ç a-i Bīst ü Pencüm Der-baḫr-ı Müteḳārib-i Müŧemmen-i Maḳŧürest

[18b]

1. **Miyān-bend** ḳuŧaḳ **mebād** olmasun
Ölüm **merg me-bīnād** göstermesün

2. Di ser-ḫadd ü iḳlīme hem **merzubüm**
Mejīde ŧıramana nām bir oyun

[19a]

3. Ḳabil^çulusı **mūbed-i mūbedān**
Daḫı bir nev^ç darudur **mūḳlün**²⁴

4. ŧınıḳ bardaḳ oldu daḫı **mende** hem
Di **mendür** ḡamḡin ü müflis ü dün

5. Ḳoma ṧaŧra Ḫaḳuñ yolından ayaḡ
Menih pā zi-rāḫ-ı Ḫudāyet bürün²⁵

6. *Fe^çülün fe^çülün fe^çülün fe^çül*
Zebün olma nefis ü hevāya zebün

Ḳıṭ^ç a-i Bīst ü ŧeŧüm Der-baḫr-ı Müteḳārib-i Müŧemmen-i Eŧlemest

1. Müjde virilen ŧey **müjdegānī**
Müjde beŧāret itmek bil anı

²² Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

²³ Dert ve sıkıntı çekmek istemiyorsan kimsenin bir ŧeyine bakma.

²⁴ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

²⁵ Allah yolundan dıŧarı ayak basma.

2. **Mānde** yorulmuş kalmıŷa dirler
Beñdeŷ kalursuñ **mānend** ü **mānī**
3. **Māye** diŷidür **mūçīne** minķāŷ
Hem dağı bir naķķāŷ adı **Mānī**
4. **Mūjān** güzel göz **murdār** nā-pāk
Aylık ‘ulūfesi **māh-gānī**
5. **Meydān** au yer **meh-tāk** meh-tāb
ŷefķatlü dimekdür **mihrbānī**
6. Bil **mihr-māhī** evvel güz ayı
Güzlük dimekdür hem **mihrgānī**
7. Kōnu evidür **mihmān-serā** hem
Dağı ziyāfetdür **mihmānī**
8. Hengām-ı sūd’est īn dehr mī-dān²⁶
Bil fā’ide vatı bu zamānı
9. Eŷlem teķārüb *fa’lūn fe’ulūn*
Cāhil ğanimet bilmez cihānı

ıı’ a-i Bīst ü Heftüm Der-baħr-ı Mütedārik-i Müŷemmen-i Sālimest

1. **Nīrū** kuvvet olu **nāv** gizlü **niħān**
Hem dağı oldı ŷayyād **naħcīrvān**
- [19b]
2. **Nām-dār nāmver** adlu ŷanlı dimek
Añsızın **nāgeh** oldı dağı **nāgehān**
  3. **Nāl** ince ķamıŷ hem ķalem telleri
Nūf²⁷ yağmur [u] **nemdān** ferc-i zenān
  4. Bir ŷeh[i]r **Naħseb** ü ıldırayıcı ay
Güci yitmez za’īf kimsedür **nā-tüvān**
  5. **Nūre** oldı ħırızma gümüŷ **nukredür**

²⁶ Bu zamantı fayda zamantı bil.

²⁷ nūf: nū N.

Nāsere geçmez aķçe dağı **nārevān**

6. Oldı **nev-bāve** tūrfanda hem **nīmçe**
Oldı yarımca hem tebsidür **nuķldān**
  7. Hem **nekeldür** mücerreb **nevāde** dağı
Oğul oğlı durur bir Őehir **Naķşivān**
  8. Hem benüm yanum oldı dağı **nezd-i men**
Nār-muşk oldı hem dağı muşku'r-rumān
  9. Çāresüz **nā-güzīr** siñmemek **nā-güvār**
Dağı ağır başan dīvdür **neydelān**
  10. Evvel oldı **nuķust** yazdı dimek **nubişt**
Pūte oldı **niřāne**   alāmet **niřān**
  11. Őimdi **nūn** oķşayıřdur **nuvāziř** dađı
Oķuyup yazıcı kimse oldı **nevān**
  12. **Nā-řikībā** şabırsız **nemeddür** keçe
Hem **neser** tağ başında olan sāyebān
  13. Hem yaķīn oldı **nezdīk naķvet** kibir
Dağı nārdenge hem didiler **nārdān**
  14. **Nīm-bismil** tamāmen boğazlanmamış
Nemç yaş dağı **nirencdür** dāstān
  15. Eylik oldı **nikūyī** enīsūn hem
Nān-ķāh cāna geçmek durur **naķd-i cān**
  16. Hīle **nīreng** müfsid durur **nā-be-kār**
Nīm-zāl orta yaşlu vü hem **nīm-cuvān**
  17.   Āřıkān yāri yolında cānın virür
Őiřtegān dihed rāh-ı dūsteř revān²⁸
- [20a]
18. Őüd mütēdārik īn *fā' ilūn fā' ilūn*
Vaşlına iremez virmeyen yāre cān

²⁸ Āřıklar sevgilinin yolunda can verir.

Kıt' a-i Siyom Der-baħr-ı Ķarīb-i Sālimest

[21a]

1. **Hizebr** arslan daħı ayıķ kimse **huşyār**
Daħı iplikde düzülmiş incüdür **hār**
2. Hüner ıssı **hünerver** daħı güneş **hūr**
Daħı **hem-dest** muvāfiķ vāķti ki **her bār**
3. **Huveydā** āşikār ārzū hem **hevādur**
Daħı guşşaludur **hāj** u na' ra hem h'ār

[21b]

4. **Humāl** u **hāl** beñdeş hem şabr u ārām
Berāber oldı **hencā** hem daħı **hencār**
5. Daħı **herheft** zīnet ancaķ **hemīndür**
Düz ile hem daħı düz yer oldı **hemvār**
6. Su 'ālden 'ilmüñ olur dā'im ziyāde
Zi-pürsiş dānişet buved efvn her bār²⁹
7. *Mefā' ilün mefā' ilün fā' ilātün*
Hıredmend olan ādem 'ilme'ylemez 'ār

 Kıt' a-i Sı vü Yeküm Der-baħr-ı Ķarīb-i Aħar best

1. **Hān** oldı t'z ol ũur şaķın dimek bil
Hūşā koyunuñ kuyruęuyla kāhil
2. Ulu vü mübārek daħı **humāyün**
Çekik kuşı **hūze** vü **hūde** bātıl
3. **Hem** bile ikiz daħı **hem-şikemdür**
Hem-ser daħı ortağ oldı mümāşil³⁰
4. **Hem-şüy** bir er 'avretine dirler
Dā'im **hemşe hūşmend** 'ākıl

[22a]

5. **Hem-kāse** nedim oldı kīse **hemyān**
Seyl **hīn** ü **helāhil** daħı oldı kātıl³¹

²⁹ Soru sorunca ilmin her zaman daha da artar.

³⁰ Bu mısradā vezin aksamaktadır.

³¹ Bu mısradā vezin aksamaktadır.

6. Dünyâda kamu şey'e virme gönülün
Der-gitî heme çizî rā medih dil³²

7. *Mef'ülü mefā'îlü fā' ilātün*
Olma bu cihān içre fişka mā'il

Ḳıṭ' a-i Sî vü Duvum Der-baḥr-ı Müşâkil-i Sâlimest

1. **Yârî** yardım daḥı bir dem durur **yek-dem**
Yâdbûd armağan daḥı deñizdür **yem**

2. **Yarlıg** oldı berāt u emr-i sulṭānî
Yâb şüret daḥı yarmaḳ durur dirhem

3. Yalınız bir ḳata **yek-tâ yele** tenhâ
Di uzun giceye **yeldâ** vü **yel** muḥkem

4. Daḥı **yaḥdân** durur buzluḳ teberrûkdür
Yâdigâr aḥdırıcı **yâsdur** mâtem

[22b]

5. Diñler iseñ saña bir ögütüm vardur
Bişnevî ger torâ yek pend mî-dârem³³

6. *Fā' ilātün mefā'îlün mefā'îlün*
Dü cihānda kemâl ehli olur mükrem

Sonuç

Farsça-Türkçe iki dilli manzum sözlükler halkasının şimdiye kadar varlığı bilinmeyen yeni bir numunesi olan *Tuhfe-i Fethiyye*, Fethî mahlasını kullanan Mehmed isimli Kayserili bir şair tarafından kaleme alınmıştır. Eserin şimdilik eldeki tek nüshası, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde "EY_1233" numarada kayıtlıdır. Eserin telif tarihi, müellifin hatime bölümünde yer alan tarih beytinde belirttiği üzere 1156/1743-44'tür.

Tuhfe-i Fethiyye, mesnevi şeklindeki 80 beyitlik mukaddime bölümü ve beyit sayıları 5 ile 18 arasında değişen 32 kıtalık sözlük kısmı olmak üzere toplam 403 beyitten müteşekkildir. Fethî eserinin; besmele, tevhid, naat, sebep-i telif ve hatime bölümlerini muhtevi mukaddimesinde hem kendisi hakkında hem de eserinin telif tarihi, ismi, telif amacı, tertip şekli ve kullandığı bahirler gibi hususlarda bilgiler vermiştir.

³² Dünyada her şeye gönül verme.

³³ Dinlersen sana bir öğüdüm var.

Fethî, eserini hurûf-ı hecâ tertibine göre alfabetik olarak tanzim etmiştir. Farsçada olmayan sad (ص), dad (ض), sa (ث), ha (ح), ayn (ع), kaf (ق), ta (ط) ve za (ظ) harfleri ile zel (ذ) ve lam elif (ل) dışında kalan 19 harf üzere kıtaları kaleme almıştır. Eserde basî, garîb, haff, hezec, kâmil, karîb, medîd, muktazeb, muzârî, müctes, münserih, müşâkil, mütedârik, mütekârib, recez, remel, serî, tavîl ve vâfir olmak üzere 19 bahir kalıbına ait 32 farklı aruz vezni kullanılmıştır. Her kıtanın sonunda ilgili kıtanın vezin ve bahirlerinin belirtildiği takti/hümâyûn beyitlerine yer verilmiştir.

Eser, 900 civarında Farsça kelimenin Türkçe karşılığını ihtiva etmektedir. Kelimeler verilirken tematik anlamda belli bir sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır. Eserde verilen kelimelerin büyük çoğunluğu günlük hayatta kullanılan kelimelerden oluşmaktadır. Bu kelimelerin büyük kısmı ise isim ya da isim kökenli kelimeler olmakla birlikte bazı fiillere de yer verilmiştir.

Bu çalışmada biyografik ve bibliyografik kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan ve şimdiye kadar varlığı bilinmeyen Fethî'nin *Tuhfe-i Fethiyye* isimli Farsça-Türkçe iki dilli manzum sözlüğü şekil ve muhteva bakımından tanıtılarak ilim âleminin istifadesini sunulmuş ve Farsça-Türkçe manzum sözlükler literatürüne yeni bir eser daha dâhil edilmiştir.

Kaynaklar

- Arslan, Anıl (2016). *Tuhfe-i Hüsâmî (İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Arslan, Mustafa (2019). "İsmet Şirvanî'nin Tuhfe-i Arûziyye-i Şirvâniyye Adlı Manzum Sözlüğü". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 1254-1278.
- Boz, Erdoğan (2013). Farsça-Türkçe İlk Manzum Sözlük Tuhfe-i Hüsâmî'nin Bursa (İnebey) Nüshası. *Osmanlı Bursası'nda Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 69-74.
- Demirci, İlker (2012). *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük (Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi.
- Demirkazık, Hacı İbrahim (2019). "Osman Şikloşî'nin Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 23, 701-757.
- Doğan Averbek, Güler (2018). "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 85-114.
- Duru, Necip Fazıl ve Eren, Abdullah (2014). *Osman Şâkir Bozokî, Nazm-ı Dil-ârâ (Farsça-Türkçe Manzum Lügat)*. Ankara: Altınpost Yayınları.
- Düzenli, Mesut Bayram (2015). "Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-Hâfiz". *Turkish Studies*, 10(12), 329-370.
- Düzenli, Mesut Bayram ve Turan, Muhittin (2016). "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 122-154.
- Eken, Ramazan (2015). *Hasan Rızâyî'nin Kân-ı Ma'ânî Adlı Manzum Farsça-Türkçe Sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.

- Faroe, C. E. (1991). *Lütfullah Halimi'nin Bahru'l-Garâ'ib'i*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gören, Neslihan (2016). *Bursalı Nakibzâde Ni'metî'nin "Tuhfe-i Ni'metî" Adlı Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü (Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Gözüok, Mehmet Akif (2016). "Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 55, 127-148.
- İmamoğlu, Ahmet Hilmi (2005). *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Kaçar, Irmak (2017). "Lütfullah Halîmî'nin Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Luga". *Journal of Turkish Language and Literature*, 3(2), 131-146.
- Kara Kütükçü, Nimet (2017). "Geleneksel Bir Manzum Sözlük: Tuhfe-i Şâdî". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(7), 114-151.
- Kartal, Ahmet (2003). *Tuhfe-i Remzî*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, Atabey (2007). "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)". *Turkish Studies*, 2(4), 516-548.
- Kılıç, Atabey (2007b). "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî (Metin)". *Turkish Studies*, 2(2), 410-475.
- Kılıç, Atabey (2013). Osman Şâkir'in Türkçe-Farsça Manzum Lugati: Nazm-ı Dil-ârâ. *Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu 10-11-12 Mayıs 2012*. Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları.
- Okumuş, Sait (2011). Bosnalı Osmân b. Hüseyin'in Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Manzûme. Halilovic, Enver (Ed.). *Osmanlı'dan Günümüze Bosna-Hersek Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (s. 509-521). Tuzla Üniversitesi Felsefe Fakültesi Yayınları.
- Öz, Yusuf (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Öz, Yusuf (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztahtalı, İbrahim İmran (2004). *Lâmi'î Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu (Tuhfe-i Lâmi'î)*. Bursa: Gaye Kitabevi.
- Selçuk, Bahir ve Algül, Mesut (2015). "Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî'nin Güher-Rîz'i". *Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 133-164.
- Şişman, Rabia Şenay (2018). *Esâmî İki Dilli Sözlük (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Tanyıldız, Ahmet (2013). *Mes'ûd Lutfî Efendi, Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Turan, Muhittin (2012). "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü". *Turkish Studies*, 7(4), 2939-92.

Uzun, Adem (2023). *Bahrü'l-Garâyib, Lütfullah Halîmî*. Ankara: Pegem Akademi.

Yenikale, Ahmet (2012). *Sünbül-zâde Vehbî, Tuhfe-i Vehbî, Metin-Dizin Tıpkıbasım*.
Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.